

Škodi li slobodni pristup zemljama u razvoju?

Priredila: Tamara KRAJNA

Težnja za slobodnim pristupom znanstvenim informacijama prerasla je u pokret koji je više godina prisutan na svjetskoj znanstvenoj sceni sa sve više zagovornika među znanstvenicima i institucijama.

Naravno da je otvoreni pristup zanimljiv i hrvatskim znanstvenicima. Slobodni pristup digitalnim časopisima (tzv. zlatni put) ili digitalnim arhivima i institucijskim repozitorijima (tzv. zeleni put).

Tradicionalni model besplatno objavi, plati pa čitaj, prihvaćen od izdavača akademskih časopisa, može voditi nejednakosti u pristupu znanstvenoj literaturi. Nejednakost se očituje u trajnom i zamjetnom povišenju cijena časopisa i smanjenju proračuna knjižnica. Međutim, model plati pa objavi, besplatno čitaj, odnosno slobodni pristup, donio je zemljama u razvoju više zla nego dobroga, mišljenje je indijskog stručnjaka Raghavendre Gadagkara¹ s Indijskoga instituta za znanost u Bangaloreu.

Autori nemaju iste mogućnosti, čak ni u tradicionalnim izdavačkim modelima. Samim recenzijskim postupkom teško se osigurava kvaliteta u izdavanju članaka, teško je isključiti čimbenike kao što su geografska lokacija autora i njegova pripadnost instituciji. Modelom slobodnog pristupa stavljaju se autore, osobito iz zemalja u razvoju, u neravnopravni položaj, misli R. Gadagkar. Mišljenje za koje se nadam da nema previše zagovornika.

Kako u prethodnom tekstu navodi J. Macan, treba biti svjestan i pozitivnih i negativnih strana slobodnog pristupa znanstvenim časopisima/informacijama. Lica i naličja.

Hrvatskoj znanstvenoj zajednici pristup znanstvenim časopisima uglavnom je financiran sredstvima iz proračuna. MZOŠ putem Centra za online baze podataka² osigurava pristup bazama časopisa velikih izdavača. A veliki izdavači, naviknuti na velike prihode, neprekidno podižu cijene. Novca jednako ili manje. Rezultat toga: neke od baza više nisu dostupne hrvatskim znanstvenicima (npr. Wiley InterScience izdavača John Wiley and Sons Inc. nije nam dostupan od siječnja 2007.; također, nije više dostupna CRC ENGnetBASE, jedna od pet nezavisnih baza uključenih u *Ei Village* 2). A sufinanciranje

tiskanih znanstvenih/stručnih časopisa smanjilo se na desetinu nekadašnje pretplate.

Kako onda pratiti recentna znanstvena zbivanja? Možda putem časopisa u slobodnom pristupu?

Što s izdavačima naivcima koji ne naplaćuju autorima objavljivanje njihova teksta, sami uz pomoć opet nekih naivaca plaćaju troškove izdavanja i tiskanja i još, kako i dolikuje naivcima, stave časopis na neke mrežne stranice da ga svi čitaju. Naravno, tu nema neke velike zarade. Razna ministarstva ili udruge pokriju dio troškova, reklame drugi dio, rad uredništva najčešće je volunteerski ili potplaćen. Usprkos svemu, MZOŠ, i to opravdano, traži da se svi časopisi koje sufinancira stave slobodno na mrežu.

Zapravo vrlo naivno i štetno za sve koji rade na stvaranju časopisa. Rade, a ne da nema samo novčanih priznanja. Izostaju sustavno i društvena priznanja, ona koja bi mogla poslužiti napredovanju. No zar znanost ne treba biti takva? Jednostavna, dostupna svima. Pa tako i znanstvenicima zemalja u razvoju.

Znamo da su znanstvena istraživanja skupa, uglavnom se financiraju državnim novcem. Malo je vjerojatno da se do nekog otkrića došlo novcem koji je časopis sam zaradio. Zaradili su samo veliki izdavači.

A što s čitanošću časopisa u slobodnom pristupu? Časopis *Proceedings of the National Academy of Sciences* godine 2005. proveo je zanimljivo istraživanje.³ Od srpnja do prosinca 2004. godine dio članaka objavili su u slobodnom pristupu, dio ne. Godine 2005. u više navrata usporedili su citiranost članaka i utvrdili da su članci objavljeni u slobodnom pristupu višestruko više citirani u odnosu na drugu skupinu članaka. Također je istraživanjem pokazano da su članci u slobodnom pristupu mnogo prije zamijećeni i citirani od kolega nego članci koji nisu u slobodnom pristupu, a objavljeni su u istom časopisu. Iz toga proizlazi da slobodni pristup bitno ubrzava širenje i razumijevanje znanstvenih otkrića.

Pa što je od svega toga lice, a što naličje znanstvenog izdavaštva?

I dalje ostaje problem da autori nekim izdavačima moraju platiti da bi im se objavili

radovi. No znanost nije besplatna. Financiraju se raznorazni znanstveni/stručni projekti, znanstveni/stručni skupovi, pa zašto ne financirati i objavljivanje radova?! To bi trebala biti normalna proračunska stavka svakoga odobrenog projekta.

Naravno, idealno bi bilo, tomu se nadamo, da se izdavanje časopisa pokrije iz nekih drugih izvora i da rezultati znanstvenih istraživanja budu dostupni svima.

Mnogi se neće složiti s ovdje iznesenim, no ovim kratkim tekstom samo želim protivnike slobodnog pristupa navesti da još jedanput promisle. Pritom treba biti svjestan činjenice da postoje i neki opravdani protuargumenti.

A odgovor na pitanje postavljeno u naslovu dao je jedan od začetnika slobodnog pristupa u Hrvatskoj Vlatko Silobričić:⁴

Prema iskustvima klasičnoga objavljivanja znanstvenih tekstova, za njihovo pojavljivanje može biti neophodno i do 18 mjeseci. Tada su otisnuti, ali su i dalje dostupni samo pretplatnicima. Nije teško pogoditi tko u takvim okolnostima bolje prolazi i tko je brže i potpunije informiran – to su znanstvenici iz bogatih zemalja. Tomu treba dodati da većina tiskanih publikacija traži od znanstvenika da im prepuste komercijalna autorska prava. Treba li uopće obrazlagati što sve to znači za izgled znanstvenika iz siromašnijih zemalja da se pod jednakim uvjetima natječu s onima iz bogatijih. Zlatni put, usprkos svojoj poželjnosti, još je daleko od ostvarenja, premda ima sve više SP-časopisa.

LITERATURA

- Gadagkar, R.: *Open-access more harm than good in developing world*, www.nature.com/nature/journal/v453/n7194/ful/453450c.html#a1#a1, 4. 6. 2008.
- Centar za online baze podataka, www.online-baze.hr/ob/novosti, 4. 6. 2008.
- Eysenbach, G.: *Citation Advantage of Open Access Articles*, biology.plosjournals.org/perlserv/?request=get-document&doi=10%2E1371%2Fjournal%2Epbio%2E0040157&ct=1, 4. 6. 2008.
- Silobričić, V.: *Slobodan pristup ocijenjenim znanstvenim informacijama: moguća budućnost informiranja znanstvenika*, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 50(2007)1-2, 51-61, eprints.rclis.org/archive/00013399/01/Silobricic.pdf, 6. 6. 2008.